

Adam Budnikowski

Handel międzynarodowy a ochrona środowiska

International Journal of Management and Economics 1, 95-115

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY**HANDEL MIĘDZYNARODOWY A OCHRONA ŚRODOWISKA***

prof. dr hab. Adam Budnikowski

Jednym ze zjawisk, jakie zarysowały się w gospodarce światowej w ciągu ostatnich lat, jest zależność między handlem zagranicznym a zagrożeniem i ochroną środowiska przyrodniczego. Zależność ta przejawia się przede wszystkim we wpływie, jaki handel zagraniczny oraz związana z nim specjalizacja produkcji posiada na stopień zagrożenia środowiska. Zależność ta obejmuje także sferę polityki ekonomicznej. Daje się bowiem zauważyć występowanie ujemnego wpływu niektórych posunięć polityki handlowej na zagrożenie środowiska, jak i na możliwości prowadzenia skutecznej polityki jego ochrony. Z drugiej strony niektóre środki polityki ochrony środowiska mogą stanowić czynnik ograniczający swobodę wymiany międzynarodowej.

Celem opracowania jest zbadanie przedstawionych zależności oraz sformułowanie kilku wstępnych wniosków. W pierwszej kolejności analizuje się związki między działalnością ekonomiczną człowieka, zwłaszcza handlem zagranicznym, a środowiskiem, oraz związki powstające między narzędziami polityki polityki handlowej i ekologicznej. Następnie prowadzi się empiryczną analizę zależności tego typu występujących w gospodarce światowej.

1. Zależność między działalnością gospodarczą a przyrodą

Środowisko przyrodnicze to ogół elementów stworzonych przez przyrodę i przetworzonych przez człowieka, składających się na biologiczne warunki życia¹.

* Fragmenty pracy wyróżnionej przez Komisję Odbioru Badań Kolegium Gospodarki Światowej.

¹ Góra K., Poskrobko B. *Ekonomia ochrony środowiska*. PWE. Warszawa 1987.

Z pojęciem środowiska przyrodniczego wiążą się dwa pojęcia: zasobów naturalnych i warunków przyrodniczych. Zasoby naturalne dzieli się na niewyczerpywalne (np. nasłonecznienie, powietrze) oraz wyczerpywalne. Te ostatnie można natomiast podzielić na odnawialne (np. zasoby leśne) oraz zasoby nieodnawialne (np. surowce mineralne).

Z kolei warunki przyrodnicze to całokształt powiązań występujących w środowisku (np. obieg tlenu), które sprawiają, że środowisko jako całość posiada właściwości umożliwiające określoną działalność². Np. odmienne warunki przyrodnicze są konieczne do uprawy roli i hodowli, odmienne do produkcji przemysłowej, a jeszcze inne do rekreacji.

Środowisko wyposażone w określone zasoby i charakteryzujące się określonymi właściwościami (np. temperatura) jest niezbędne do życia człowieka. Jednak także wszelka działalność gospodarza jest możliwa tylko przy użytkowaniu środowiska naturalnego. Każda działalność produkcyjna i usługowa wymaga korzystania z różnego rodzaju zasobów naturalnych (np. surowców), jak również prowadzi do powstawania różnych odpadów (np. ścieków), dla których środowisko naturalne jest miejscem ostatecznego składowania.

Rozwój gospodarczy prowadzi do stałego zwiększenia intensywności oddziaływania człowieka na środowisko. Jest to rezultatem działania dwóch procesów: wzrostu liczby ludności i postępu technicznego³.

Wzrost intensywności oddziaływania człowieka na środowisko doprowadził do zróżnicowania zagrożeń, jakie działalność gospodarza człowieka stanowi dla środowiska. Niekompletna lista tych zagrożeń obejmuje nadmierną eksploatację zasobów nieodnawialnych, zanieczyszczenia stałe, płynne i gazowe, hałas, ciepło (np. zrzuty wody używanej do chłodzenia urządzeń), promieniowanie i zmiany krajobrazu.

Przedstawione niebezpieczeństwa osiągnęły taki poziom, że zaczęło to zagrażać równowadze środowiska, a co za tym idzie - możliwościom wypełniania przez nie funkcji niezbędnych dla istnienia człowieka, jak i prowadzenia przezeń działalności gospodarczej. Pojawiły się nawet głosy, że rozwój gospo-

2 Jak wyżej

darczy napotka w ciągu najbliższych lat na tzw. naturalne bariery wzrostu⁴. Choć takie opinie uznano za przedwczesne, to w wielu krajach, jak w skali świata, zagrożenie środowiska osiąga poziom wymagający podejmowania zdecydowanych przeciwdziałań.

2.Ochrona środowiska w teorii ekonomii i w polityce ekonomicznej.

Wraz z uświadomieniem skali zagrożeń następowało włączanie czynnika ekologicznego do teorii ekonomii. Funkcje spełniane przez środowisko w procesie gospodarowania przestały być traktowane jako dobra wolne, tj. takie, z których każdy może korzystać nie ponosząc kosztów pozyskiwania i konserwacji. Dla rozwoju teorii podstawowe znaczenia miały zwłaszcza próby wprowadzenia do rachunku ekonomicznego zewnętrznych kosztów działalności gospodarczej. Doprowadziło to do sformułowania znanych koncepcji teoretycznych: optymalnego podatku Pigou i teorematu Coasa⁵.

Osiągnięcia teorii ekonomii w dziedzinie uwzględniania zewnętrznych efektów gospodarowania znajduje pełne zastosowanie w polityce ochrony środowiska (polityce ekologicznej)⁶. Jest to całość przedsięwzięć zmierzających do zachowania i poprawy stanu środowiska przyrodniczego. W szczególności celem polityki ochrony środowiska jest zmniejszenie i wyeliminowanie już powstałych strat w środowisku, zminimalizowanie zagrożeń środowiska związanych z bieżącą działalnością człowieka, zachowanie środowiska w stanie umożliwiającym rozwój następnych pokoleń oraz zachowanie różnicowania gatunków świata roślin i zwierząt. W większości krajów uprzemysłowionych polityka ochrony środowiska stanowi część polityki ekonomicznej i społecznej realizowanej przez państwo oraz koordynowanej zazwyczaj przez powołane w tym celu agendy rządu.

3 Budnikowski A. Naturalne bariery wzrostu a współpraca międzynarodowa. PWE. Warszawa 1982.

4 Patrz wyżej.

5 zob m.in.: Fiedor B. Przyczynek do ekonomicznej teorii zanieczyszczenia i ochrony środowiska. PWN. Wrocław 1990

6 L. Wicke. Umweltökonomie. Vahlen. Munchen 1991 (s. 27-424)

Do prowadzenia polityki ekologicznej konieczne jest m.in. wyznaczanie celów oraz dobór odpowiednich narzędzi.

Wyznaczanie celów polityki ochrony środowiska polega na ścisłym sprecyzowaniu zadań mających prowadzić do ochrony środowiska w danym kraju. Zadania te mogą polegać np. na ustaleniu pożądanego poziomu emisji dwutlenku siarki czy określonego poziomu zalesienia itp. Wyznaczenie celów polityki ekologicznej jest określone przez trzy czynniki: stan wiedzy na temat środowiska, wagę przypisywaną ochronie środowiska wśród innych celów polityki ekonomicznej i społecznej, oraz wielkość środków, jakie w danym kraju można przeznaczyć na ochronę środowiska. Oznacza to, że konkretne cele polityki ekologicznej w dwóch krajach o zbliżonym stanie środowiska i podobnych możliwościach finansowych będą się różniły ze względu na różnice wagi, jaką w obu krajach przypisuje się ochronie środowiska.

Dla zachowania naturalnych walorów przyrody konieczne są wreszcie narzędzia polityki ochrony środowiska. Są to wszelkie środki i przedsięwzięcia podejmowane przez państwo, mające na celu realizację przyjętych celów polityki ochrony środowiska. Najogólniej można wyróżnić trzy grupy środków polityki ochrony środowiska: zakazy i nakazy, środki ekonomiczne oraz bezpośrednią (opartą na wydatkach) działalność państwa w dziedzinie ochrony środowiska.

Zakazy i nakazy to normy prawne będące bezpośrednią ingerencją państwa w procesy produkcji i konsumpcji z myślą o zmniejszeniu lub wyeliminowaniu zagrożeń środowiska. W tej grupie środków można wyróżnić przede wszystkim normy dotyczące emisji (np. normy maksymalnej emisji poszczególnych substancji podczas konsumpcji określonych dóbr) oraz normy dotyczące procesu produkcji (np. zakaz stosowania określonych technologii).

Narzędzia ekonomiczne służące ochronie środowiska to zespół posunięć, które mają skłonić przedsiębiorstwa do prowadzenia polityki ochrony środowiska w sposób zgodny z ogólnonarodowymi celami w tej dziedzinie. Najczęściej stosowanym narzędziem ekonomicznym są opłaty i podatki nakładane na przedsiębiorstwa w związku korzystaniem przez nie ze środowiska (np. opłaty za korzystanie z wody).

Bardzo oryginalnym ekonomicznym narzędziem polityki ekologicznej jest emitowanie przez państwo zbywalnych praw emisji. Na podstawie aktualnej wielkości emisji w danym regionie, organ odpowiedzialny za prowadzenie polityki ochrony środowiska przydziela przedsiębiorstwom będącym źródłem zanieczyszczeń prawa do emisji określonej ilości zanieczyszczeń. Jednocześnie, biorąc za podstawę cele w dziedzinie redukcji emisji zanieczyszczeń, ustala coroczną stopę redukcji absolutnej wielkości emisji, do której upoważnia prawo do emisji. Przedsiębiorstwa dysponujące w ten sposób z roku na rok mniejszym pozwoleniem na legalną emisję szukają rozwiązań najbardziej odpowiadającym ich sytuacji. Te z nich, w których spadek emisji wymagałby dużych nakładów podkopujących ich istnienie, rezygnują z przedsięwzięć ochronnych. Chcąc sobie jednak zapewnić prawne podstawy dalszego zanieczyszczania środowiska, kupują prawa emisji od przedsiębiorstw dysponujących nimi, a nie zamierzających z nich korzystać. Ten brak zainteresowania do korzystania z prawa do emisji i wynikająca stąd gotowość do ich sprzedaży wynika stąd, że przedsiębiorstwa te są w stanie zrealizować przedsięwzięcia ochronne po kosztach niższych, niż wynosi rynkowa cena tych praw. W porównaniu z innymi narzędziami polityki ekologicznej zaletą praw emisji jest gwarancja osiągnięcia celu po najniższych kosztach.

Ostatnią grupę narzędzi polityki ekologicznej stanowią wydatki państwa. Mogą one być kierowane m.in na wspieranie niektórych przedsięwzięć ochronnych (np. budowy oczyszczalni) czy stosowanie ulg podatkowych wobec przedsiębiorstw realizujących program ochrony środowiska.

3. Zależność między polityką handlową i polityką ochrony środowiska w teorii ekonomii.

Polityka ekologiczna prowadzona przez pojedynczy kraj może niekiedy wpływać na wielkość obrotów handlu zagranicznego, stanowiąc czynnik utrudniający eksport lub import.

Podobnie ma się rzecz ze środkami polityki handlowej. Narzędzia te (np. cła) są wprowadzane dla osiągnięcia określonych celów gospodarczych (np. ochrony danej branży wytwarzania przed konkurencją zagraniczną). Jednakże tak jak narzędzia polityki ekologicznej mogą oddziaływać na wielkość i kie-

runki obrotów handlowych, podobnie narzędzia polityki handlowej mogą wpływać na wielkość zagrożenia środowiska w danym kraju i za granicą.

Zależności między polityką ekologiczną i handlową, a także wpływ stosowania narzędzi polityki handlowej i ekologicznej na dobrobyt danego kraju wyjaśnia dobrze model zaprezentowany przez K. Andersona⁷. Rozważania swe prowadzi on oddzielnie dla kraju małego, nie mającego wpływu na wielkość handlu światowego, oraz dla kraju dużego, posiadającego taki wpływ. Tutaj, ze względu na adekwatność do sytuacji Polski, ograniczymy się do pierwszej sytuacji.

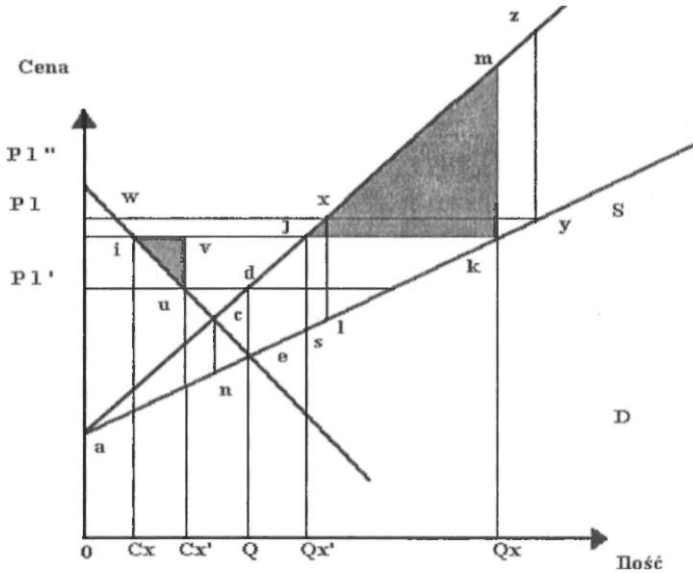
Założmy, że mały kraj wytwarza produkt (np. zboże), którego produkcja związana jest z powstawaniem efektów zewnętrznych (zagrożenia środowiska), które nie są uwzględnione w kosztach produkcji. W przypadku zboża efektem zewnętrznym tego typu może być np. erozja gleby. Sytuacja ta przedstawiona jest na wykresie 1. Na osi odciętych odłożono na nim wielkość produkcji danego towaru, a na osi rzędnych cenę tego surowca w stosunku do cen innych towarów w danej gospodarce, które nie zmieniają się w badanym okresie. Na wykresie zaznaczono również krzywą popytu (D) przedstawiającą krańcową korzyść konsumentów z konsumpcji danego towaru oraz krzywe podaży S i S1.

Analizę rozpoczynamy od produkcji ukształtowanej na poziomie OQ przy braku eksportu danego towaru i przy braku polityki ekologicznej prowadzącej do internalizacji zanieczyszczeń. W tej sytuacji punkt równowagi jest określony przez punkt e leżący na przecięciu krzywej korzyści krańcowych konsumenta (krzywej popytu) i krzywej kosztów S (podaży). Korzyści społeczne netto określa w tym wariancie pole $abe - ade$, czyli różnica między nadwyżką producenta i konsumenta nad efektami zewnętrznymi (zanieczyszczeniem).

7 K. Anderson. Trade, the environment and public policy. W: The Greening of the World Trade Issues, ed. by K. Anderson and R. Blackhurst, Harvester Wheatsheaf. New York 1992, s. 3-22.

Wykres 1

Wpływ polityki ekologicznej i handlowej na dobrobyt kraju
(strona importu)



P - cena danego dobra

Q - ilość produkcji (konsumpcji) danego dobra

D - krzywa krańcowej korzyści konsumenta (popytu)

S - krzywa krańcowych kosztów (bez uwzględnienia kosztów eliminacji zanieczyszczeń)

S1 - krzywa krańcowych kosztów produkcji (z uwzględnieniem kosztów eliminacji zanieczyszczeń)

Qm - produkcja w warunkach braku handlu i braku przedsięwzięć eliminujących zanieczyszczenia

Źródło: K. Anderson. Trade, the environment and public policy.

W: The Greening of the World Trade Issues, ed. by K. Anderson and R. Blackhurst. Harvester Wheatsheaf. New York 1992, s. 3-22

Rozważmy teraz sytuację, w której odchodzimy od braku wymiany handlowej z zagranicą, a cena światowa towaru będącego przedmiotem rozważań staje się również parametrem odnoszącym się do danego kraju i kształtuje się na poziomie P_0 . W tej sytuacji następuje spadek produkcji krajowej danego dobra do wielkości OQ_m oraz wzrost konsumpcji do wielkości OC_m . Oczywiście, będzie także miał miejsce import towaru z zagranicy w wielkości QC_m . Korzyści społeczne netto są w tym wariancie określone przez różnicą pól $abfg - ahg$, a przyrost korzyści społecznych w porównaniu do poprzedniego wariantu wynosi ahg . Przyrost ten bierze się z dwóch źródeł: po pierwsze stąd, że koszty zakupy danego dobra za granicą są niższe niż koszty produkcji w kraju, po drugie zaś ze zmniejszenia negatywnych efektów zewnętrznych (zanieczyszczenia środowiska) w wyniku zmniejszenia wielkości produkcji.

Założmy z kolei, że na rynku światowym wzrasta cena dobra wytwarzanego przez dany kraj do poziomu OPI . W tej sytuacji kraj stanie się eksporterem danego dobra, a wielkość wywozu, w warunkach wolnego handlu, wyniesie CxQ_x . Suma korzyści społecznej w takim wariancie wyniesie $eik - edmk$, co może oznaczać zarówno zysk, jak i stratę w porównaniu z poprzednim wariantem. Będzie to zależało od wielkości korzyści uzyskanych z handlu w porównaniu ze stratami związanymi ze zwiększoną ilością zanieczyszczeń.

A zatem z powyższej analizy można wysunąć wniosek, że wprowadzenie wolnego obrotu międzynarodowego dobrem, którego wytwarzanie związane jest z niszczeniem środowiska, wpływa na poprawę sytuacji danego kraju w sytuacji, jeżeli w następstwie liberalizacji handlu następuje import. Importując towar, którego produkcja zanieczyszcza środowisko, dany kraj zmniejsza stopień użytkowania własnego środowiska, a zwiększa stopień jego użytkowania za granicą. Jeżeli jednak efektem liberalizacji jest pojawienie się eksportu danego towaru, to wówczas korzyści z eksportu są pomniejszone o zwiększone negatywne efekty zewnętrzne (zanieczyszczenie środowiska), co sprawia, że ostateczny przyrost dobrobytu danego kraju z liberalizacji handlu może być albo dodatni albo ujemny.

Założmy teraz, że mały kraj produkujący dane dobro nie tylko liberalizuje obroty handlowe, ale wprowadza też środki polityki ekologicznej zmierzające do internalizacji negatywnych aspektów gospodarowania. Środki te, przyj-

mujące np. formę podatków, prowadzą do przesunięcia krzywej krańcowych kosztów produkcji z pozycji S do S' . W tej sytuacji następuje zmiana wielkości korzyści kraju z otwierania gospodarki. W sytuacji, gdy dany kraj w wyniku liberalizacji obrotów handlowych z zagranicą staje się importerem (wykres 1), korzyść z liberalizacji określona jest przez pole qcf . Natomiast gdy kraj staje się eksporterem danego dobra, wielkość korzyści wyznacza pole cij .

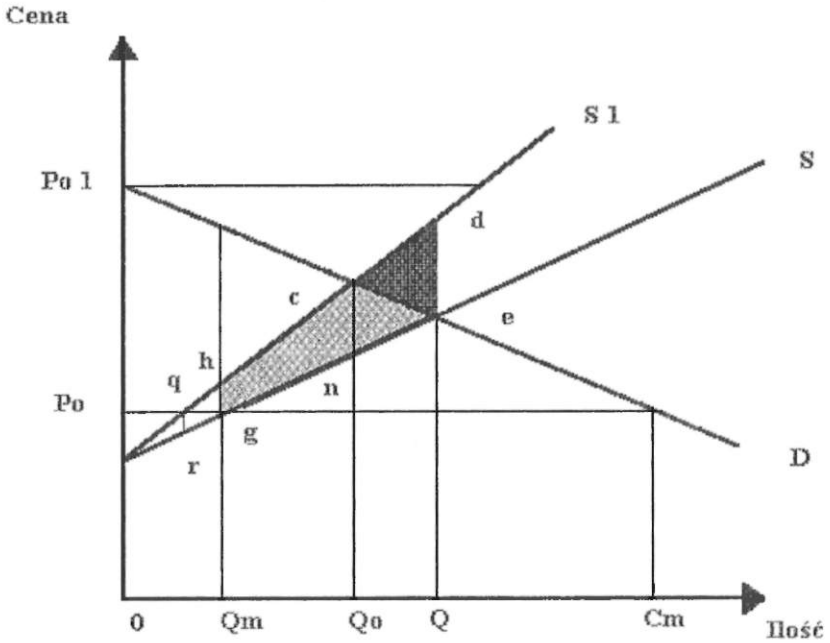
Należy jednak zauważyć, że w przypadku otwierania gospodarki korzyści kraju zwiększającego eksport są większe (o pole cde) wówczas, gdy nie wprowadza on środków polityki ekologicznej. Słuszny jest zatem obiegowy pogląd, że wraz z wprowadzeniem ostrych przepisów ochrony środowiska konkurencyjność eksportu danego kraju zmniejsza się.

Załóżmy dalej, że przy poziomie cen skłaniającym do eksportu, dany kraj nie wprowadza środków polityki ekologicznej, natomiast decyduje się na zastosowanie środka polityki handlowej zmierzającej do ograniczenia eksportu (np. ca). Tego rodzaju sytuacja jest przedstawiona na wykresie 2, w którym uwzględniono między innymi podatek eksportowy o wielkości równej js wprowadzony z myślą o zmniejszeniu motywacji do wywozu. Ma to taki sam efekt jak obniżenie ceny danego towaru na rynku światowym z $P1$ do $P1'$, co automatycznie prowadzi do zmniejszenia eksportu i produkcji z $CxQx$ do $Cx'Qx'$.

Ten wariant nasuwa chyba najbardziej interesującą obserwację. Otóż w wyniku wprowadzenia narzędzi polityki handlowej zmniejszającej eksport następuje obniżenie krańcowego kosztu wytwarzania do tego samego poziomu, jak w przypadku zastosowania środków polityki ekologicznej, oraz powstaje przyrost korzyści w wielkości jmk . Ale jednocześnie ma miejsce zjawisko powstawania strat konsumentów. Osiągają konsumpcję leżącą o $P1'P1$ poniżej krańcowej krzywej korzyści OPI , co prowadzi do straty równej polu iuv . Inaczej mówiąc, istnieje możliwość zmniejszenia stężenia zanieczyszczenia środowiska zarówno przez wprowadzenie narzędzi polityki ekologicznej, jak przez odpowiednie środki polityki handlowej, ale jest to związane z większymi kosztami.

Wykres 2

Wpływ polityki ekologicznej i handlowej na dobrobyt kraju
(strona eksportu)



P - cena danego dobra

Q - ilość produkcji (konsumpcji) danego dobra

D - krzywa krańcowej korzyści konsumenta (popytu)

S - krzywa krańcowych kosztów (bez uwzględnienia kosztów eliminacji zanieczyszczenia)

S1 - krzywa krańcowych kosztów produkcji (z uwzględnieniem kosztów eliminacji zanieczyszczeń)

Źródło: K. Anderson. Trade, the environment and public policy.
W: The Greening of the World Trade Issues, ed. by
K. Anderson and R. Blackhurst. Harvester Wheatsheaf.
New York 1992, s. 3-22.

4. Zależności między handlem zagranicznym a środowiskiem przyrodniczym

Zależności między handlem międzynarodowym a środowiskiem posiadają wszechstronny charakter. Można tutaj wyróżnić ujemny, jak również dodatni wpływ handlu zagranicznego i innych form międzynarodowej współpracy gospodarczej na środowisko oraz wpływ polityki ekologicznej na handel zagraniczny. Te właśnie zagadnienia będą przedmiotem analizy przedstawionej w tej części opracowania.

4.1. Wpływ handlu zagranicznego na środowisko przyrodnicze w wyniku specjalizacji eksportowej w dziedzinie produkcji roślinnej i zwierzęcej

Handel oddziałuje na środowisko w wieloraki sposób. Przede wszystkim handel i związany z nim międzynarodowy podział pracy jest czynnikiem, który w istotny sposób przyczynia się do wzrostu wielkości produkcji materialnej. Ze względu na fakt, że jej stały wzrost jest zasadniczym elementem zwiększającym wielkość oddziaływania człowieka na środowisko, handel zagraniczny pośrednio powoduje wzrost zagrożenia środowiska w skali całego świata.

Oprócz tego handel zagraniczny, bezpośrednio lub pośrednio, stwarza dla środowiska cały szereg innych zagrożeń. Znaczna ich część związana jest z nierównomiernym użytkowaniem przez poszczególne kraje zasobów naturalnych. Bierze się to z kolei z nierównomiernego wyposażenia krajów w zasoby przyrody (np. surowców mineralnych, dostępu do morza) i związanych z tym możliwości korzystania z jego zasobów. Handel zagraniczny jest, jak wiadomo, od dawna czynnikiem umożliwiającym korzystanie z tych zasobów przez inne

kraje. W największym stopniu ta funkcja handlu zagranicznego objawia się w obrotach surowcami mineralnymi i rolnymi, stanowiącymi ok. 25% całego handlu światowego.

Zagrożenie związane z dużą rolą obrotów surowcami mineralnymi i rolnymi bierze się przede wszystkim stąd, że istnieje pewnego rodzaju specjalizacja niektórych krajów w użyczeniu innym swych zasobów środowiskowych. W konsekwencji ma miejsce występowanie dwóch towarzyszących sobie zjawisk. W przypadku importujących surowce krajów przemysłowych, ma miejsce zjawisko określane rozszerzaniem naturalnej bazy rozwoju gospodarczego poza swe terytorium. Polega to na tym, że stosunkowo licznie zaludniony i wysoko rozwinięty (a więc wytwarzający wiele dóbr materialnych) kraj potrzebuje do funkcjonowania (tj. produkowania dużej ilości dóbr materialnych umożliwiających utrzymanie obecnego poziomu życia społeczeństwa) obszaru znacznie większego niż obecnie wykorzystywane dla celów gospodarczych, a niekiedy znacznie większego, niż wynosi całe terytorium danego kraju. Między innymi wiele krajów europejskich importuje, oprócz wielu podstawowych surowców mineralnych znaczne ilości drewna oraz artykułów rolnych (np. paszy).

I tak np. Holandia, duży producent artykułów zwierzęcych, sprowadza dla tego celu ogromne ilości pasz z zagranicy. Z kolei produkcja pasz, odbywająca się w większości w krajach rozwijających się, wymaga obszaru znacznie większego, niż wynosi całe terytorium Holandii.

Niekiedy takie rozszerzanie własnej bazy środowiskowej krajów rozwiniętych nie prowadzi do dodatkowego zwiększenia zagrożenia środowiska przyrodniczego. Jeżeli kraj nie posiadający ropy naftowej sprowadza ją ze słabo zaludnionego kraju o olbrzymich zasobach (np. Arabii Saudyjskiej), to zagrożenie środowiska związane z nawet znaczną eksploatacją tych zasobów jest stosunkowo niewielkie.

Tego rodzaju sytuacje są jednak raczej odosobnione. Najczęściej intensywna eksploatacją zasobów surowców z myślą o wywozie na rynki krajów uprzemysłowionych wiąże się z dewastacją środowiska przyrodniczego w krajach rozwijających się, zwłaszcza jeżeli ich gospodarka jest w istotnym stopniu uzależniona od ich wywozu. Np. eksploatacja ropy czy gazu w ZSRR, ze

względem na znaczenie wpływów z eksportu tych surowców, prowadziła do zanieczyszczenia gleby oraz wód gruntowych na olbrzymich terytoriach.

Bardzo duże straty w środowisku powstają też w przypadku eksploatacji na potrzeby rynków zagranicznych zasobów rybnych niektórych krajów. Wiąże się to z faktem, że aż 38% światowych połowów jest przeznaczonych na eksport. Np. według powszechnych ocen Islandia prowadzi politykę połowową prowadzącą do nadmiernej eksploatacji zasobów rybnych Morza Północnego i północnego Atlantyku. Takie postępowanie staje się jednak w pełni zrozumiałe, jeżeli zważyć, że ponad połowa wpływów z wywozu Islandii pochodzi z eksportu ryb. Gdyby natomiast, jak zalecają specjaliści z dziedziny gospodarki rybnej, Islandia zmniejszyła połowy ryb o 40%, to oznaczałoby zmniejszenie jej PKB o 4-5%⁸.

Do ogromnych strat ekologicznych prowadzi także międzynarodowy obrót drewnem tropikalnym. Według ocen światowy eksport drewna tropikalnego wynosił w 1992 r. 1,2 milionów metrów sześciennych. Stanowiło to w przybliżeniu czterokrotnie więcej, niż wynosi wielkość możliwa do odtworzenia przez środowisko.

Kraje wywożące ten surowiec to przede wszystkim państwa południowe wschodniej Azji i niektóre kraje afrykańskie. W Malezji na eksport przeznaczano do niedawna ponad połowę ściętego drewna, którego głównym odbiorcą była Japonia. Straty ekologiczne z tym związane były jednak bardzo znaczne, zwłaszcza w prowincjach Sarawak i Sabah. Jest przy tym rzeczą charakterystyczną, że Malezja w końcu lat osiemdziesiątych zaprzestała eksportu drewna tropikalnego, natomiast nie zaprzestała, wbrew protestom opinii publicznej na świecie, jego pozyskiwania. Co więcej, Malezja uczyniła z pozyskiwania drewna tropikalnego część swej proeksportowej strategii rozwoju. Założyła, że pozyskiwane drewno będzie poddawane przeróbce na miejscu, natomiast przedmiotem eksportu będą wyroby z drewna (np. meble)⁹.

8 H. French, *Costly Tradeoffs: Reconciling Trade and the Environment*.
Worldwatch Paper No: 13, New York 1993.

9 F.L.Reinhardt, R.h.k.Vietor. *Business Management and the Natural Environment*. Cawses and Text, South-Western College Publishing. Cincinnati 1996.

Jednak korzystanie przez kraje rozwinięte z zasobów środowiska przyrodniczego krajów rozwijających się w największym stopniu wpłynęło na powstawanie zagrożeń związanych z produkcją rolną, a przede wszystkim na niszczenie gleby.

Najbardziej znanego przykładu dostarcza niewątpliwie Kostaryka. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych kraj ten postanowił spożytkować rosnące gwałtownie zapotrzebowanie Stanów Zjednoczonych i Kanady na import wołowiny i przystąpił do zwiększania obszaru użytkowanego przez hodowlę. Ze względu na fakt, że większość obszaru tego kraju była pokryta puszcą tropikalną o wyjątkowych walorach przyrodniczych, wiązało się to ze stałym zmniejszaniem obszarów leśnych. W ciągu dwudziestu lat obszar ten zmniejszył się do 17% stanu pierwotnego¹⁰.

Inny, bardzo niebezpieczny dla środowiska przyrodniczego kierunek specjalizacji eksportowej krajów rozwijających się wiąże się z rozwojem akwakultury. Przyczyną tego jest przede wszystkim rosnący popyt krajów rozwiniętych na krewetki. Ponieważ ich połowy są zbyt małe, w wielu krajach rozwijających się, zwłaszcza w południowo-wschodniej Azji i wschodniej Afryce, rozpoczęto na masową skalę ich hodowlę. Ponieważ można ją prowadzić przede wszystkim na terenach przybrzeżnych pokrytych lasami mangrowymi, w konsekwencji specjalizacja w tej dziedzinie prowadzi do niszczenia tej cennej roślinności. Ocenia się np., że na Filipinach rozwój akwakultury doprowadzi do wyniszczenia lasów mangrowych w ciągu dziesięciolecia¹¹.

10 A.B. Dunning. Eat of the Land. World Watch May/June 1991.

11 C.Hellier. The Mangrove Wasteland, The Ecologist. March/April 1988

4.2. Wpływ handlu zagranicznego na środowisko w wyniku specjalizacji eksportowej w dziedzinie niektórych artykułów przemysłowych.

W bardzo wielu przypadkach także specjalizacja eksportowa w dziedzinie artykułów przemysłowych może prowadzić do niekorzystnych zmian w środowisku. Najwięcej przykładów w tej dziedzinie wiąże się z produkcją w krajach rozwijających się towarów wymagających dużego jednostkowego zużycia energii, najczęściej elektrycznej, której wytwarzanie wiąże się z dużym zagrożeniem środowiska.

W skrajnej postaci tego rodzaju specjalizacja przyjmuje formę eksportu energii elektrycznej z kraju słabiej do bardziej rozwiniętego, stanowiąc typowe rozszerzenie bazy surowcowej kraju rozwiniętego na terytorium państwa słabiej rozwiniętego. Kraj rozwinięty za odpowiednią opłatą uzyskuje bowiem najczystsza w użyciu i najwygodniejszą w zastosowaniu formę energii. Natomiast kraj eksportujący, oprócz ponoszenia kosztów wytworzenia elektryczności, toleruje powstawanie na swoim terytorium zanieczyszczeń.

Do krajów, które eksportują energię elektryczną do krajów wyżej rozwiniętych, należy między innymi Polska. Podobna sytuacja ma także miejsce w Ameryce Północnej. Obszar północno-wschodniej części Stanów Zjednoczonych jest częściowo zaopatrywany w energię elektryczną pochodzącą z kanadyjskiej prowincji Quebec. Produkcja tej energii, aczkolwiek pochodzi ona z wykorzystania siły spadku wody, jest jednak związana z powstawaniem zagrożenia dla środowiska przyrodniczego polegającego na budowie zapory wodnej, w wyniku czego pod wodą znalazło się terytorium równe połowie obszaru Belgii.

Bardzo często eksport energii elektrycznej przez kraje rozwijające się, a tym samym akceptacja ogromnych związków z tym zanieczyszczeń, przybiera formę bardziej ukrytą, polegającą na specjalizacji w wytwarzaniu bardziej energochłonnych półproduktów. Najbardziej znanym przykładem jest tu produkcja aluminium i miedzi.

4.3. Eksport zanieczyszczeń

Ujemne oddziaływanie handlu zagranicznego na środowisko w wyniku nadmiernej specjalizacji eksportowej polega głównie na korzystaniu przez kraje rozwinięte z funkcji środowiska przyrodniczego, polegającej na dostarczaniu surowców i energii w stopniu szerszym, niż jest to możliwe w oparciu o własne zasoby. Jednak kraje rozwinięte za pośrednictwem handlu zagranicznego korzystają też z drugiej funkcji środowiska naturalnego - dostarczania przez nie zdolności absorpcyjnej. Próbą użytkowania tej funkcji środowiska poza granicami własnego kraju jest wywóz odpadów.

Eksport odpadów rozpoczął się na szerszą skalę w latach osiemdziesiątych. Ich „eksporterami” są prawie wyłącznie kraje uprzemysłowione, a importerami - kraje rozwijające się. Ocenia się np., że w ciągu ostatniego dziesięciolecia wielkość eksportu odpadów z Europy Zachodniej do Wschodniej wynosiła ok. 10 mln t¹².

Bezpośrednią przyczyną wywozu odpadów jest najczęściej różnica w kosztach ich składowania, występująca między krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się. Ocenia się np., że koszty składowania 1 tony odpadów wynoszą w krajach rozwiniętych 160-3000 \$ za tonę, gdy w krajach afrykańskich odpowiednie koszty wynoszą jedynie 2,5 \$¹³.

Ta różnica jest odzwierciedleniem prawidłowości ekonomicznych o szerszym charakterze. Niskie ceny składowania odpadów w krajach rozwijających się są odbiciem znaczenia, jaką przypisuje się tam celom ekologicznym. Wynika to w pewnym stopniu z mniejszej świadomości ekologicznej, głównie wskazuje jednak na niedobór środków, jakie państwa te mogą przeznaczyć na ochronę środowiska.

12 Trade and the Environment. Towards a Sustainable Development. A Report from the Swedish Environmental Advisory Council. Stockholm 1994.

13 Trade and the Environment., s. 73

4.4. Międzynarodowy obrót zwierzętami i roślinami

Handel zagraniczny zwiększa zagrożenie środowiska w jeszcze jeden sposób: przez niekontrolowany handel żywymi zwierzętami i roślinami, jak również produktami pochodzenia zwierzęcego (futra, rogi nosorożców itp.). Jakkolwiek obroty tymi towarami są tak stare jak historia ludzkości, to jednak w ostatnich latach handel ten osiągnął rozmiary zagrażające istnieniu niektórych gatunków. Wynika to przede wszystkim ze spadku kosztów i zwiększenie szybkości transportu, jak również zmniejszenia liczebności niektórych gatunków zwierząt (np. słoni, nosorożców) wywołanego niszczeniem środowiska.

Ocenia się, że wielkość światowych obrotów żywymi zwierzętami dzikimi wynosi 5-8 miliardów dolarów rocznie, z czego ok.30% to obroty nielegalne. Na wielkość tę składa się np. wywóz ok. 30 tys. małp i ok. 400-450 mln ryb ozdobnych. Uważa się, że w odniesieniu do niektórych gatunków (np. krokodyla z Orinoko i nosorożca sumatrzańskiego) właśnie handel międzynarodowy jest przyczyną całkowicie realnej groźby ich wyginięcia¹⁴.

Główną przyczyną tego rodzaju handlu są względnie wysokie ceny uzyskiwane ze sprzedaży niektórych gatunków zwierząt czy produktów zwierzęcych na rynkach wielu krajów. Np. cena 1 kg rogu nosorożca kosztuje we wschodniej Azji ok. 2000 dolarów. Ceny kształtujące się na tym poziomie stanowią dla mieszkańców krajów rozwijających się dostateczny bodziec nawet do ryzykowania zdrowiem i życiem dla zdobycia i dostarczenia na rynek krajów rozwiniętych tego rodzaju towarów.

5. Polityka ekologiczna jako czynnik utrudniający handel międzynarodowy

5.1. Narodowa polityka ekologiczna jako czynnik utrudniająca handel międzynarodowy

Podobnie jak wolny handel międzynarodowy może przyczyniać się do powstawania zagrożeń środowiska przyrodniczego, także niektóre środki poli-

14 H.F. French, wyd.cyt.

tyki ekologicznej podejmowane przez poszczególne kraje mogą stanowić przeszkodę utrudniającą wymianę międzynarodową. Jednak stopień tego utrudnienia zależy przede wszystkim od rodzaju stosowanego środka i od sfery działalności gospodarczej, której dotyczy.

Jednym z podstawowych narzędzi polityki ekologicznej państwa są różnego rodzaju zakazy lub nakazy. Zakazy te mogą dotyczyć tak sfery produkcji, jak i konsumpcji. W każdym przypadku stopień ich oddziaływania na wielkość, kierunki i dynamikę handlu zagranicznego jest jednak inny.

Zakazy i nakazy dotyczące sfery konsumpcji służą do ograniczenia spożycia w danym kraju dóbr, których proces użytkowania lub też składowania zużytego dobra wiąże się z zagrożeniem środowiska (np. zakaz rejestrowania samochodów bez katalizatora spalin).

Chociaż dostosowanie produktów do wymogów ekologicznych obowiązujących w danym kraju może stanowić niekiedy utrudnienie, większość eksporterów akceptuje tego rodzaju wymogi. Jednakże w przypadku niektórych towarów i niektórych krajów przestrzeganie pewnych norm ekologicznych wprowadzonych przez importera może nastęrczać trudności. Dotyczy to zwłaszcza krajów rozwijających się, gdzie na ogół nie obowiązują ostre normy ekologiczne.

Głośnym przykładem zastosowania środka polityki ekologicznej, prowadzącym w efekcie do powstania bariery handlowej, było wprowadzenie przez władze amerykańskie zakazu przywozu konserw z tuńczykami odławianymi przez Meksyk. Uzasadnianano to tym, iż sposób połowu tych ryb przez Meksyk zagraża życiu ssaków morskich, głównie delfinów.

Sprawa tuńczyka stała się, na wniosek Meksyku, przedmiotem panelu GATT. W werdykcie uznano zasadność skargi i wezwano Stany Zjednoczone do wycofania zakazu przywozu. Argumentowano, że kraj wprowadzający zakaz wysuwał postulaty dotyczące zmian sposobu produkcji eksportowanego towaru, a nie jego walorów, co jest sprzeczne z zasadami GATT.

5.2. Międzynarodowe porozumienia w dziedzinie ochrony środowiska jako czynnik utrudniający handel

Czynnikiem hamującym swobodę handlu międzynarodowego mogą być także środki podejmowane przez pojedyncze kraje w związku z międzynarodowymi porozumieniami dotyczącymi ochrony środowiska.

Międzynarodowa współpraca ekologiczna jest koniecznością podyktowaną jednością środowiska przyrodniczego w skali świata. Podstawową formą współpracy międzynarodowej w dziedzinie ochrony środowiska jest uczestnictwo w międzynarodowych umowach dotyczących ochrony wspólnie użytkowanych zasobów przyrody. Według UNEP (Program Narodów Zjednoczonych d/s Środowiska) podpisano do tej pory 173 porozumień międzynarodowych dotyczących ochrony środowiska¹⁵. Ponieważ nie sposób przedstawić tu choćby najważniejsze z nich, ograniczymy się jedynie do prezentacji jednej z nich, która oprócz znaczenia dla ochrony środowiska określa także warunki funkcjonowania handlu międzynarodowego.

Dla zapobieżenia niszczeniu otaczającej Ziemi powłoki ozonowej podstawowe znaczenie posiada Konwencja wiedeńska o ochronie powłoki ozonowej z 1985 r., a zwłaszcza Protokół montrealski o substancjach niszczących powłokę ozonową podpisany w 1987 r. Według tego porozumienia kraje rozwinięte mają wyeliminować użycie freonów do 2000 r, natomiast kraje rozwijające się - do 2010 r.

Protokół montrealski zawiera także postanowienia posiadające konsekwencje dla handlu międzynarodowego. Przewiduje on, że kraje-strony powinny objąć najpierw restrykcjami, a następnie zakazem, handel substancjami niszczącymi powłokę ozonową z państwami, które nie podpisały Protokołu. Innymi słowy, w Protokole znalazły się sformułowania wzywające do wprowadzenia ograniczeń w handlu.

W myśl postanowień WTO tego rodzaju postępowanie jest sprzeczne z artykułem 1. Taka sytuacja może rodzić konflikty wtedy, gdy np. wśród dwóch

15 Register of International Treaties and Other Agreements in the Field of the Environment. United Nations Environmental Program. Nairobi 1989.

krajów należących do WTO tylko jeden jest stroną Protokołu. Jeżeli wówczas kraj, który nie podpisał Protokołu, będzie chciał zakupić w kraju będącym stroną tego porozumienia substancje zagrażające powłoce ozonowej, to chcąc przestrzegać Protokołu, ostatni kraj powinien odmówić wyrażenia zgody na wywóz. Jednakże takie postępowanie będzie sprzeczne z postanowienia WTO. Jako takie będzie mogło stanowić podstawę wniesienia skargi na forum tej organizacji.

W sumie nie można stwierdzić, że handel zagraniczny jest czynnikiem, który w każdym przypadku wpływa negatywnie na środowisko przyrodnicze. Jednak często, zwłaszcza w stosunkach między krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się, zależność taka występuje.

Polityka ekologiczna nie jest całkowicie neutralna w stosunku do handlu zagranicznego. Niekiedy może wpływać na wielkość, jak i kierunki obrotów. Czasami podporządkowanie się wymogom międzynarodowych umów ekologicznych prowadzi do trudności w wywiązywaniu się ze zobowiązań wobec WTO.

Summary

International Trade versus Environmental Protection

One of the characteristic features of the present world economy is the correlation between foreign trade and threats for the natural environment and environmental protection. The analysis of this phenomenon is the purpose of the present work. It discusses in details the following issues:

- adverse effects of foreign trade on the natural environment,*
- the impact of certain measures of foreign trade policy on the natural environment as well as on the effectiveness of the environmental protection policy,*
- the impact of the policy of the environmental protection on the freedom of international exchange.*

Резюме

Международная торговля и охрана окружающей среды

Одной из особенностей современной мировой экономики является выявление зависимости между внешней торговлей и угрозой для окружающей среды, а также ее защитой. Анализу этого явления посвящена настоящая работа. Предметом детальных размышлений являются поочередно: влияние внешней торговли на размеры угрозы для среды, влияние некоторых мер, предпринимаемых в торговой политике на угрозу для среды, а также на возможности ведения эффективной политики по ее защите (охране), как и влияние некоторых мероприятий политики по защите среды на свободу осуществления международного обмена.